

Agnė Aleksaitė

Lauksiu sąskaitėlės ir siuntinuko, arba deminutyvinė kalba suaugusiųjų pasaulyje

Vaikų ir vaikiškoji kalba

Kalba – sudėtingas reiškiny, lydintis žmogų nuo vaikystės iki pat mirties. Kalbą veikia ne tik laiko perspektyva, bet ir žmonės, kurie, priklausomai nuo bendravimo poreikių ar kalbėjimo situacijos, renkasi vienokį ar kitokį kalbos variantą (Jakaitienė 2018: 3). Dar motinos iščiose kūdikis girdi¹ vaikiškąją kalbą (angl. *baby talk*, *child directed speech*, *motherese*, *parentese*) – kalbą, kuria tėvai kalba su savo vaiku (Savickienė 2005: 231).

Anot užsienio ir Lietuvos vaikų kalbos raidos tyrėjų, neabejotinai „vienu iš svarbiausių veiksnių, lemiančių gimtosios kalbos raidą, laikomas kalbinis ir komunikacinis tėvų elgesys: nuolatos bendraudamas su tėvais, girdėdamas jų pokalbius, vaikas pamažu perima atitinkamą kalbinį ir komunikacinį modelį, išmoksta kalbos ir pokalbio taisyklių“ (Balčiūnienė, Kazakovskaja 2011: 10), todėl mokslininkai tiria ne tik vaikų kalbos raidą, bet ir veiksnius, nulemiančius tėvų kalbinį elgesį. Vienas veiksnių, lemiančių tėvų kalbinį ir komunikacinį elgesį, – kultūrinės nuostatos (Rowe 2008: 187). Daugelyje kultūrų įprasta su mažamečiais bendrauti vaikiškąja kalba, tačiau esama tokių tautų, kuriose į kūdikį nėra kreipiamasi tiesiogiai, gimdytojai nėra linkę kalbinti kūdikio, o tik laiko jį tokioje padėtyje, kad mažas vaikas matytų aplinką ir girdėtų suaugusių žmonių kalbą (Hoff 2006: 57). Vienos Kenijos tautos etninės subgrupės (angl. *Gusii*) motinos ne tik nekalbina savo kūdikių, bet ir neužmezga akių kontakto su jais. Reaguojama tik į susikrėtusio kūdikio skleidžiamus garsus (Rowe 2008: 187). Neigiamą kalbinio ir komunikacinio elgesio strategiją renka ir vienos Papua Naujosios

¹ 1986 m. mokslininkai kreipėsi į vėlyvojoje nėštumo stadijoje (7,5 mėn.) esančias moteris ir paprašė dar iščiose esantiems vaikams kasdien skaityti vieną iš trijų pasakų: „Katė skrybėlėje“ ar „Šuo rūke“ ar „Karalius, pelės ir sūris“. Visos pasakos buvo panašaus ilgio ir žodyno (apie 60–80 proc. teksto sudarė pagrindiniai visose pasakose vyraujantys ir pasikartojantys žodžiai), tik tekstas „Karalius, pelės ir sūris“ nebuvo toks ritmingas. Pasirinktą pasaką motinos garsiai skaitė du kartus per dieną, t. y. apie 67 kartus iki gimdymo. Gimę naujagimiai parodė, kad nori girdėti būtent tą pačią pasaką, kurios klausėsi, būdami iščiose (naujagimio susidomėjimo išraiška – greitesnis, intensyvesnis motinos spenelio čiulpimas), todėl akivaizdu, kad esama ryšio tarp vaiko augimo iščiose ir dažnai girdėtos istorijos (Saxton 2010: 5–6).

Gvinėjos tautos (angl. *Kaluli*) motinos. Tokia laikysena grindžiama gimdytojų tikėjimu, kad kūdikiai negali suprasti suaugusiųjų kalbos, todėl neverta kalbėti su mažamečiais tol, kol jie paaugs (Rowe 2008: 187). Vaiko kaip visaverčio pokalbio dalyvio nepripažįsta ir daugiau tautų, pavyzdžiui, viena Meksikos tauta (angl. *Mayans*), Australijos tauta (angl. *Walpiri*) ir kitos (Hoff 2006: 59).

Vis dėlto civilizuotame pasaulyje nuo pirmųjų gyvenimo akimirkų naujagimių nuolatos lydi suaugusiųjų kalba, skirta vaikams (dėl didesnio panašumo į vaikų nei į suaugusiųjų kalbą vadinama vaikiškąja kalba), kuri labai skiriasi nuo įprastos suaugusiųjų kalbos, nes adresatas yra mažas vaikas. „Suaugusieji kalba su vaikais tokia kalba, kuri yra fonologiškai, semantiškai, sintaksiškai ir pragmatiškai paprastesnė už kalbą, kuria kreipiamasi į suaugusius pašnekovus. Čia vartojama nedaug žodžių (žodyną sudaro tam tikros leksinės grupės, nėra abstrakčių žodžių), jie supaprastinami (fonologiniai ypatumai)², pakeičiama balso intonacija, tembras (stengiamasi pabrėžti atskirus skiemenis, kalbama aukštesniu tembru). Dažniausiai vartojami tie žodžiai, kurie reiškia vaiko aplinkos sąvokas. Kai kurie žodžiai pakeičiami onomatopėjomis“ (Savickienė 2005: 231). Be to, „vienas iš esminių požymių, skiriančių suaugusiųjų tarpusavio pokalbius nuo pokalbių su vaikais, yra tai, kad suaugusieji, bendraudami tarpusavyje, dažniausiai yra lygiaverčiai pokalbio dalyviai, o kalbėdami su vaikais imasi aktyviojo pokalbio dalyvio vaidmens – skatina vaiką kalbėti, atsakinėti, nuolatos aktyvina jo dėmesį“ (Balčiūnienė, Kazakovskaja 2011: 18), todėl motinos vartoja daug klausiamųjų žodžių: *kas, kur, kaip, ar, kiek, koks, kodėl* ir pan. (Kamandulytė 2006: 267).

Minėtieji vaikiškosios kalbos požymiai yra universalūs, būdingi daugeliui pasaulio kalbų, tačiau esama vieno lietuvių vaikiškosios kalbos skiriamąjo bruožo – tai gausi deminutyvų vartoseną, kurią nulemia pragmatinė funkcija (intymumo ir emocingumo raiška). Šios vaikiškosios kalbos „ypatybės ypač ryškios ankstyvuojų raidos laikotarpiu, o vėliau, vaikui augant, pokalbiai su juo įgyja vis daugiau suaugusiųjų tarpusavio bendravimui būdingų ypatybių“ (Balčiūnienė, Kazakovskaja 2011: 18), nes bene vienas svarbiausių šios bendrinės kalbos atmainos vartosenos tikslų – siekis išmokyti vaiką kalbėti.

Minėtieji vaikiškosios kalbos požymiai būdingi ne tik daugeliui pasaulio kalbų, bet ir skirtingoms tos pačios kalbos atmainoms. Vaikiškosios kalbos bruo-

²Kai kurie užsienio kalbininkai skeptiškai vertina suaugusiųjų vartojamus supaprastintus žodžius (angl. *the fis phenomenon*). Anglakalbiai mažamečiai dažnai nesugeba išarti tokio garsų junginio kaip *sh* žodyje *fish* (žuvis) ar priebalsio *r* žodyje *right* (dešinė). Buvo pastebėta, kad vaikams nepatinka, jei suaugęs žmogus pirmenybę teikia netaisyklingai tariamam vaiko žodžiui, o ne įprastinei formai (Clark, Hecht 1983: 339).

žų esama suaugusiųjų kalboje, skirtoje nedideliems naminiams augintiniams (angl. *pet-directed speech*) (Burnham, Kitamura, Volmer-Conna 2002: 1435; Savickienė 2006: 257–258), ir intymiose suaugusiųjų bendravimo situacijose (Ferguson 1964: 113).

Šią specifinę kalbos atmainą – vaikiškąją kalbą – būtina skirti nuo vaikų kalbos – kalbos, kuria kalba mažas vaikas, todėl sinonimiška šių terminų vartoseną yra klaidinanti.

Deminutyvai – lietuvių vaikiškosios kalbos skiriamasis bruožas

Kaip jau minėta, svarbiausia morfologinė vaikiškosios kalbos ypatybė – deminutyvų (mažybinių maloninių žodžių) gausa. Lietuvių kalba ypač pasižymi deminutyvais ir jų darybos įvairove, tuo „skiriasi nuo kitų Vakarų Europos kalbų ir nuo artimiausių kaimynų – latvių ir rusų kalbų, kurios turi deminutyvų, bet rečiau juos vartoja“ (Paulauskienė 2006: 29). Statistiškai palyginus deminutyvų vartoseną, nustatyta, kad suaugusiųjų kalboje jų yra tik 3,5 proc., vaikų kalboje – 48 proc., o vaikiškojoje kalboje – net 53 proc. (Savickienė 2006: 256; Dabašinskienė 2010: 44), tad akivaizdu, kad mažybinė maloninė leksika užima svarbią vietą vaikams skirtoje suaugusiųjų (ne tik tėvų!) kalboje³. Lietuvių kalboje „labai produktyvi darybinė emocinio vertinimo raiška“, todėl suaugusieji, bendraudami su vaikais, renkasi mažybinius maloninius daiktavardžius, lietuvių kalboje laikomus pagrindiniu teigiamo emocinio vertinimo būdu (Gudavičius 2007: 85). Deminutyvų darybos priemonėms priklauso keliasdešimt priesagų, bet produktyviausios vaikų kalboje yra *-elis, -ėlis, -(i)ukas, -(i)utis, -aitis* ir *-ytis* (Dabašinskienė 2010: 44). „Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas“ (ND) rodo, kad produktyviausia mažybinių maloninių vaikų ir jų pasauliui priklausančių realijų pavadinimų priesaga yra *-(i)ukas*. Jame fiksuoti devyni teigiamą emociją konotaciją turintys naujadarai, sukurti įvairaus amžiaus vaikams pavadinti: *nemiegiukas* „mažylis, kuriam sunku užmigti (ypač pietų miego)“, *nenoriukas* „nevalgus vaikas“, *nevalgiukas* „nevalgus vaikas“, *parengiamukas* „kas lanko kokią nors parengiamąją (ikimokyklinio ugdymo, choro, šokių ir pan.) grupę“, *privatukas* „privačiai mokomas mokinys“, *valgiukas* „valgus vaikas“ ir kt. Atskirą semantinę grupę ND sudaro silpnos sveikatos ar negalią turinčių kūdikių

³ Nustatyta, kad tėvai linkę vartoti daugiau deminutyvų, bendraudami su dukterimis (Savickienė, Kalėdaitė 2007: 285–286).

mažybiniai maloniniai pavadinimai: *ankstukas* „neišnešiotas gimęs kūdikis“, *neišnešiotukas* „t. p.“ ir *nesveikiukas* „nesveikas gimęs kūdikis“. Dar viena priesagos *-(i)ukas* vedinių semantinė grupė – mažylių žaislai ir rūbai, pavyzdžiui, *migdukas* „žaislas, kurio skleidžiama muzika, švieselės padeda vaikui užmigti“, *smėlinukas* „ilgi apatiniai marškinėliai vaikams, dažniausiai susegami spaudėmis tarpkojyje“, *spardukas* „žaislas mažam vaikui – gulint ant nugaros kojytėmis spardyti specialią atramą, kurioje įsijungia muzika, švieselės“ ir *stumdukas* „žaislas, į kurį įsikabinęs vaikas mokosi vaikščioti“.

Deminutyvai gausiai vartojami kalbant su mažais vaikais – jie sudaro net 66 proc. visų kreipinių (Balčiūnienė 2010: 380). „Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne“ (DLKT) grožinės literatūros ir publicistikos dalyse fiksuoti tokie kreipiniai:

– Kas nutiko, *dukryte*? – klausia mama. (*Vakarinės naujienos*, 1995);

– Argi tu nesupranti, mama?

– Suprantu, *sūneli*. (Danutė Žilaitytė. *Atnešiu leliją*, 1993);

Aistė bėga raminti, supa ir kalbina: – Ką, *saulyte*, ką, *mažute*? (*Tavo vaikas*, 2003);

– Ką pasakysi, *angelėli*? (Dan Brown. *Angelai ir demonai*, 2004).

Dažniausiai suaugusieji į vaikus kreipiasi vardu arba vartoja giminystės ryšį nurodantį žodį (*vaike, vaikelį, dukryte* ir kt.). Taip pat mėgstama į atžalas kreiptis įvairių gyvūnų pavadinimais (*varliuk, vabalėli, katinėli*), nurodyti pokalbio situacijai būdingą vaiko elgesį (*pamaivėli, besotė*), būseną (*pavargėli*), išvaizdą (*basakoje, veltenuk*) ar fizinę ypatybę (*šaltaranke, sunkenybe*). Dalį kreipinių sudaro pačių gimdytojų sugalvoti ar perkurti žodžiai (*špicbukėli, kukuliuk*), netgi maisto produktų (*šokolade, kukuli*) ar vaisių (*obuolėli*) pavadinimai. Kaip matyti iš vaikiškosios kalbos tyrėjos Ingridos Balčiūnienės teikiamų pavyzdžių, beveik pusė kreipinių yra neigiamos emocinės konotacijos (*besotė, pamaiva, išdykėlis, zirzalas, seilius, plikšis, vargelis, veltena* ir kt.). „Tokie rezultatai atrodo netikėti ir nederantys pokalbiui su mažu vaiku, tačiau iš tiesų beveik visi šie žodžiai vartojami ne tik paprastąja, bet ir deminutyvine forma (*pamaiva* ir *pamaivėli, seiliau* ir *seiliuk, veltena* ir *veltenuk*), o kai kurie – tik deminutyvine forma (*spurduliuk, vargelis*), ir deminutyvinė forma visiškai neutralizuoja neigiamą emocinę konotaciją“ (Balčiūnienė 2010: 379–380).

Deminutyvai svarbią vietą užima ne tik lietuvių vaikiškojoje ir vaikų kalboje, bet ir suaugusiųjų pokalbiuose (apie mylimųjų kalbėjimo situacijas plačiau žr. Savickienė 2006: 258–259). Naujaisi pastarojo dešimtmečio lietuviakalbio interneto

elektroninio diskūrsio tyrimai rodo, kad formuojasi savitas stilius – infantilioji kalba, būdingas suaugusiųjų kalbai – tiek privačiam sakytinei, tiek elektronei komunikacijai, pavyzdžiui, trumposioms žinutėms, elektroninio pašto laiškam. Internete ryškiausiai šis stilius atsiskleidžia populiaraus diskusijų forumo *supermama.lt* ir kitų panašių forumų, pavyzdžiui, *vinted.lt*, tekstuose, kur daugiausia bendrauja jaunos merginos ir moterys (Miliūnaitė 2018a: 36; plačiau žr. Miliūnaitė 2018b: 250–252):

(1) *Kombinezonas yra atsparus vandeniui ir vėjui. Dydis 6-12 mėn, išmatavimai: nuo kakliuko iki apačios yra 66 cm, nuo klynuko iki apačios – 22 cm, nuo pažasties iki apačios – 46 cm, per klubus – 36 cm, per juosmenuką – 34 cm, rankovytės ilgis – 33 cm, nuo pažasties rankovytės ilgis – 20 cm, rankovytės plotis apačioje – 10 cm, klešnės plotis apačioje – 14 cm, nuo kakliuko iki klynuko kombinezono ilgis – 39 cm. (skelbimai. supermama.lt; 2017)*

(2) *Laba. ☺ Koks batukų yra vidpadukas? Ar yra kokie defektėliai? Galutinė kainytė su siuntimu? Dėkoju. [...] Tinka. Laukiu sąskaitėlės. [...] Siuntinuko laukiau adresu: [...] Dėkoju ☺ Būtinai parašykite telefono numeriuką, tada ateina žinutė iš pašto. [...] Ačiūkas.☺ (vinted.lt [privati žinutė], 2018)*

Kaip matyti iš portalų *supermama.lt* ir *vinted.lt* pavyzdžių, ryškiausi infantiliosios kalbos požymiai – „deminutyvų gausa ir saldus kalbėjimo būdas, o elektrinėje komunikacijoje dar ir daugybės maloninių jausmaženklių vartojimas – daro šią kalbos apraišką išskirtiniu raiškos būdu“ (Miliūnaitė 2018b: 250). Tiesa, pirmame pavyzdyje vartojami deminutyvai kelia abejonių – vargu ar čia infantiliosios kalbos požymiai, veikiausiai skelbimo autorė (mažylio motina), atsižvelgdama į vaiko kūno ir drabužio mažumą, renkasi ne subjektyvaus vertinimo mažybinį maloninį darinį, o objektyvų daikto dydį reiškiantį daiktavardį. Juk „[d]idelė dalis lietuvių kalbos deminutyvų išreiškia objektyvų daiktų dydį (dažniausiai jų mažumą) ir bent kiek ryškesnio ekspresyvumo bei emocionalumo atspalvio neturi“ (DLKG 2006: 87). O štai portale *vinted.lt* siųstos žinutės nekelia abejonių – tai ryškus infantiliosios kalbos įrodymas. Tiek infantiliojoje, tiek vaikiškojoje kalboje deminutyvai vartojami dėl tos pačios pragmatinės funkcijos (intymios emocinės aplinkos kūrimas), kuri elektrinėje komunikacijoje leidžia „atvirai dalytis amžinomis moteriškų pokalbių temomis: mada, kulinarija, vaikų auginimu ir meilės reikalais“ (Miliūnaitė 2018a: 36). Infantilioji kalba yra gana naujas, dar mažai tyrinėtas reiškinys, todėl ateityje būtų pravartu pasigilinti, kuo infantilioji kalba skiriasi nuo vaikų ir vaikiškosios kalbos.

Šaltiniai

DLKG 2006 – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

DLKT – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*.

ND – *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas*.

Literatūra

Balčiūnienė I. 2010: Kreipinių forma ir funkcijos šnekamojoje lietuvių kalboje, *Žmogus kalbos erdvėje* 6, 375–381.

Balčiūnienė I., Kazakovskaja V. V. 2011: Klausimų forma ir funkcijos lietuvių ir rusų vaikiškojoje kalboje, *Kalbotyra* 63 (3), 9–25.

Burnham D., Kitamura C., Volmer-Conna U. 2002: What's new, pussycat? On talking to babies and animals, *Science* 296, 14–35.

Clark E. V., Hecht B. F. 1983: Comprehension, production, and language acquisition, *Annual Review of Psychology* 34, 325–349.

Dabašinskienė I. 2010: The comprehension of derivational morphemes in early childhood: An experimental study for Lithuanian, *Estonian papers in applied linguistics* 6, 43–50.

Ferguson Ch. 1964: Baby Talk in Six Languages, *American Anthropologist (Special Publication: The Ethnography of Communication)* 66, 103–114.

Gaivenis K. 1980: Naujadarai ir naujažodžiai, *Mokslas ir gyvenimas* 2, 31.

Gudavičius A. 2007: *Gretinamoji semantika*. Šiaulių universitetas.

Hoff E. 2006: How social contexts support and shape language development, *Developmental Review* 26 (1), 55–88.

Jakaitienė E. 2018: Lietuvių kalba per šimtmetį – kaip pakito leksika? *Gimtoji kalba* 2, 3–16.

Kamandulytė L. 2006: Vaikiškosios kalbos ypatybės, *Bendrinė kalba* 79, 264–271.

Kamandulytė L., Tuškevičiūtė M. 2009: Būdvardžio vartojimo skirtumai sakininės kalbos registruose, *Darbai ir dienos* 50, 91–108.

Miliūnaitė R. 2018a: Infantilioji kalba, arba „kainytės tikrai nedidelės“, *Variantiškumas kalbose ir jų atmainose* (25-osios tarptautinės mokslinės Jono Jablonskio konferencijos pranešimų tezės). Vilniaus universitetas, 2018 09 27–28.

Miliūnaitė R. 2018b: *Kalbos normos ir jų savireguliacija interneto bendruomenėje*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Paulauskienė A. 2006: *Lietuvių kalbos morfologijos pagrindai*. Kaunas: Technologija.

Rowe M. L. 2008: Child-directed speech: Relation to socioeconomic status, knowledge of child development and child vocabulary skill, *Journal of child language* 35, 185–205.

Savickienė I. 2005: Naujaisi psicholingvistiniai vaikų kalbos tyrimai, *Bendrinė kalba* 78, 231–240.

Savickienė I. 2006: Komunikacinė pragmatika ir kalbėjimo situacijos tikslas: deminutyvų vartojimo atvejis, *Bendrinė kalba* 79, 256–262.

Savickienė I., Kalėdaitė V. 2007: The role of a child's gender in language acquisition, *Estonian papers in applied linguistics* 3, 285–297.

Saxton M. 2010: *Child language: Acquisition and development*. London: Sage.